

Ս.Գ. ԱՂԲԱԼՅԱՆ, Ա.Ա. ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ, Է.Ս. ՇՈՒԽՅԱՆ

**ՋԵՐՄԱՅԻՆ ԸՆԴԱՐՁԱԿՄԱՆ ԳՈՐԾԱԿՑԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԵՐԿՄԵՏԱՂԱԿԱՆ ՓՈՇԵԿՈՄՊՈԶԻՏՍՈՒՆ ՆՅՈՒԹԵՐԻ ՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՎՐԱ**

Հետազոտվել է տարբեր նյութերի ջերմային ընդարձակման գործակիցների փոփոխությունը՝ կախված ջերմաստիճանից, որի արդյունքում բացահայտվել են երկմետաղական կառուցվածքով արտադրատեսակների, այդ թվում՝ նաև կտրող գործիքների ստացման առանձնահատկությունները: Փորձագիտական հետազոտությունների արդյունքում կապ է ստեղծվել մետաղական փոշենյութերի ջերմային ընդարձակման գործակցի (α), ծակոտկենության (θ), ջերմաստիճանի (T) և պլաստիկության միջև, համաձայն որի մնացորդային ծակոտկենության մեծացման դեպքում (մինչև 10%) ջերմային ընդարձակման գործակիցն իջնում է, որը բացատրվում է տաքացման գործընթացում տեղի ունեցող պլաստիկ դեֆորմացիաներով: Ցույց է տրված, որ ծակոտկենության հաշվին կարելի է կարգավորել տարբեր պլաստիկություն ունեցող նյութերի ջերմային ընդարձակման գործակիցը 30...40%-ի սահմաններում:

Առանցքային բառեր. ջերմային ընդարձակման գործակից, փոշեկոմպոզիտային նյութ, երկմետաղական կառուցվածք, կտրող գործիք, ծակոտկենություն, պլաստիկ դեֆորմացիա, միկրոկառուցվածք:

Ներածություն. Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության զարգացման գերակա ուղղություններից է մետալուրգիան և մետաղական հիմքով նոր համաձուլվածքների ու ֆունկցիոնալ հատկություններով օժտված կոմպոզիտային նյութերի ստեղծումը, առանց որոնց անհնար է պատկերացնել տեխնիկական առաջընթացը, հատկապես մեքենաշինության և ռազմական արդյունաբերության հետագա զարգացումը: Այս գործընթացում մեծ տեղ է հատկացվում նյութերի տնտեսմանը, ինչպիսիք են, օրինակ, արագահատ պողպատները, գունավոր մետաղները և այլն: Ելնելով նշվածից, խիստ հեռանկարային է երկմետաղական կառուցվածքով արտադրատեսակների [1, 2], այդ թվում՝ կտրող գործիքների պատրաստումը [3-5], որոնց կտրող մասը պատրաստվում է արագահատ, իսկ կոնստրուկցիոն մասը՝ կոնստրուկցիոն պողպատներից: Քանի որ այս պողպատներն ունեն տարբեր ջերմաֆիզիկական հատկություններ (ջերմունակություն, ջերմահաղորդականություն, ջերմային ընդարձակման գործակից և այլն), հետևապես՝ տաքացման և սառեցման ժամանակ դրանք կենթարկվեն տարբեր դեֆորմացիաների, ինչը անթույլատրելի է:

Ելնելով վերոհիշյալից, հետազոտության նպատակն է ուսումնասիրել տարբեր նյութերի ջերմային ընդարձակման գործակիցների փոփոխությունը՝ կախված ջերմաստիճանից, ծակոտկենությունից, և բացահայտել երկմետաղական կառուցվածքով արտադրատեսակների ստացման առանձնահատկությունները:

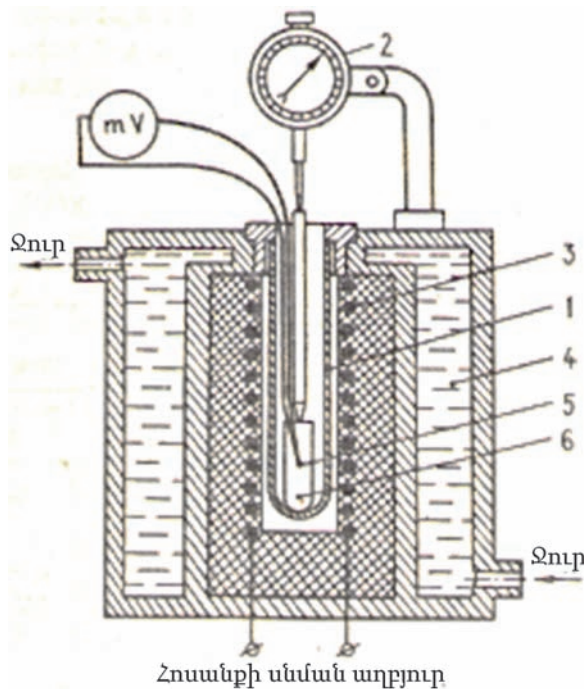
Խնդրի դրվածքը և մեթոդիկայի հիմնավորումը. Թրծված վիճակում արագահատ պողպատներն ունեն երկու անգամ ավելի փոքր ջերմահաղորդականություն, քան կոնստրուկցիոն պողպատները, իսկ միաված վիճակում այդ տարբերությունն ավելի է մեծանում [6]: Այդ իսկ պատճառով երկմետաղական կոնստրուկցիաներում, ինչպիսիք են, օրինակ, «արագահատ պողպատ-կոնստրուկցիոն պողպատ» կառուցվածքով գործիքները, անցումային շերտում առաջանում են նշանափոխ լարումներ: Այդ է պատճառը, որ կոնստրուկցիոն պողպատի ընտրումը, որը կունենա արագահատ պողպատի ջերմաֆիզիկական հատկություններին մոտ հատկություններ, հանդիսանում է խիստ կարևոր խնդիր: Որոշ պողպատների ջերմաֆիզիկական հատկությունները նորմալացումից հետո բերված են աղ. 1-ում: Սակայն այս տվյալները բավարար չեն երկմետաղական կառուցվածքներով կոնստրուկցիաների միջուկի կամ պոչամասի պողպատի ընտրության համար: Պետք է ուսումնասիրել բերված պողպատների ջերմային ընդարձակման գործակիցի փոփոխությունը ջերմամշակման ընթացքում:

Աղյուսակ 1

Նորմալացված պողպատների ֆիզիկական հատկությունները

Պողպատի մակնիշը	Նորմալ առաձգականության մոդուլը՝ $E, \text{ՄՆ/մ}^2$	Գծային ընդարձակման գործակիցը՝ $\alpha_{20-300}^{\circ\text{C}} \times 10^6 \text{ աստ}^{-1}$	Ջերմունակությունը՝ $C, \text{Ջ/աստ (0-400}^{\circ}\text{C)}$	Ջերմահաղորդականությունը, $\lambda_{\text{տ}}/(\text{մ. K}) (200^{\circ}\text{C})$	Տեսակարար Էլեկտրադիմադրությունը՝ $\rho, \text{մկՕմ.սմ}$	Տեսակարար զանգվածը՝ $\gamma, \text{գր/սմ}^3$
45	204000	13,1	0,482	0,048	15,1	7,85
60	208000	13,5	0,528	0,053	17,2	7,80
У8	225000	-	-	-	-	7,83
40X	218500	12,8	-	0,043	15,2	7,85
40XΦA	207100	12,0	-	0,053	15,1	7,81
35XГCA	210000	12,0	-	0,038	-	7,85
38XMIOA	203000	12,3	-	0,038	-	7,71
P6M5	232000	11,4	-	0,097	-	8,10

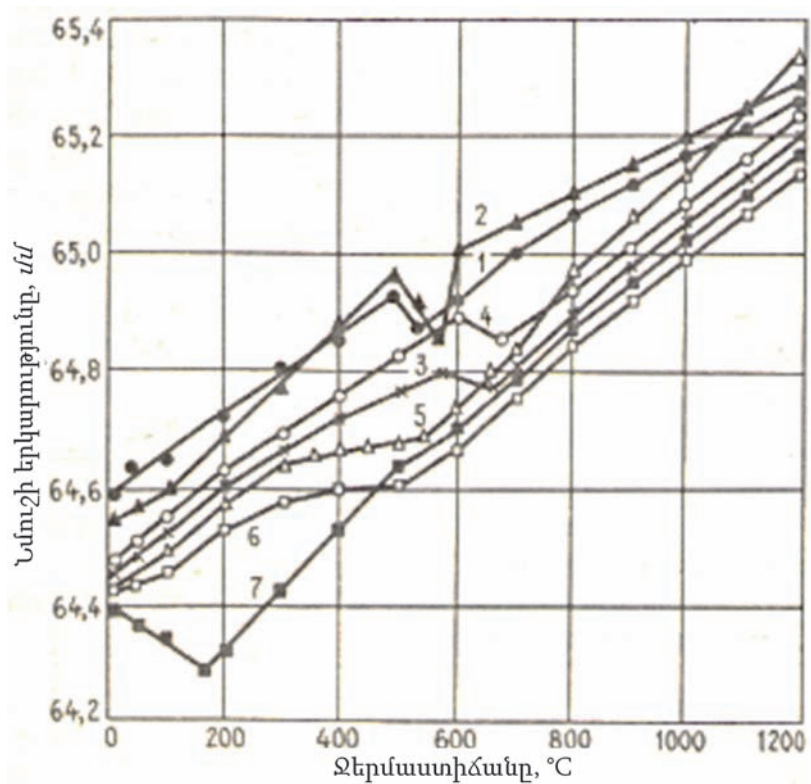
Հետազոտության արդյունքները. Հետազոտությունների համար պատրաստվել է ցուցասարք, որն աշխատում է ДКВ-5A մակնիշի ավտոմատ քվարցային ընդարձակաչափի սկզբունքով (նկ. 1) [7]:

Նկ. 1. Գոցասարքով աշխատող ընդարձակաչափի սխեման

Սարքը բաղկացած է 1 բռնիչից (քվարցային խողովակ և հրիչ), 2 ցուցասարքով միկրոմետրից և 3 վառարանից, որն ունի 4 սառեցնող շապիկ: Ջերմաստիճանը չափվում է 5 ջերմազույգի միջոցով, որը փակցված է 6 փորձանմուշի մակերևույթին կամ մտցված է փորձանմուշի մակերևույթին արված փոսիկի մեջ: Չափման ժամանակ պետք է պահպանել կայուն հպում փորձանմուշի և ջերմազույգի միջև: $\Phi 8 \times 65$ մմ չափերով փորձանմուշների ճակատային մասերը ենթարկվել են նիկելապատման, որպեսզի խուսափենք կիզաթեփուկի առաջացման հետևանքով չափումների շեղումից: Փորձանմուշների պատրաստման և աշխատանքային պայմանները գործիքի աշխատանքային պայմաններին մոտեցնելու համար դրանք ենթարկվել են ջերմամշակման P6M5 մակնիշի պողպատի ռեժիմներով [6]:

Նկ. 2-ում ցույց է տրված փորձանմուշների երկարության կախվածությունը ջերմաստիճանից: Արդյունքների համեմատական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ տարբեր կոնստրուկցիաներով երկմետաղական գործիքների համար կարելի է ընտրել 35XГСА կամ 40XΦA մակնիշների պողպատները, ինչպես նաև 40XΦ-ПС փոշեպողպատը: Այս պողպատների ջերմային ընդարձակման գործակիցները շատ մոտ են P6M5 մակնիշի արագահատ պողպատի ջերմային ընդարձակման գործակիցին, հատկապես ֆազային փոխակերպության տիրույթում, որը շատ հարմար է հատկապես երկմետաղական գործիքների ջերմային մշակման ժամանակ:

Նկ. 2. Փորձամուշների երկարության կախվածությունը ջերմաստիճանից.
 1- պողպատ 40X, 2- պողպատ 45, 3- պողպատ 40XΦ-ПГ, 4- պողպատ 40XΦА, 5- պողպատ
 Р6М5, 6- պողպատ 35ХГСА, 7- պողպատ 9ХС

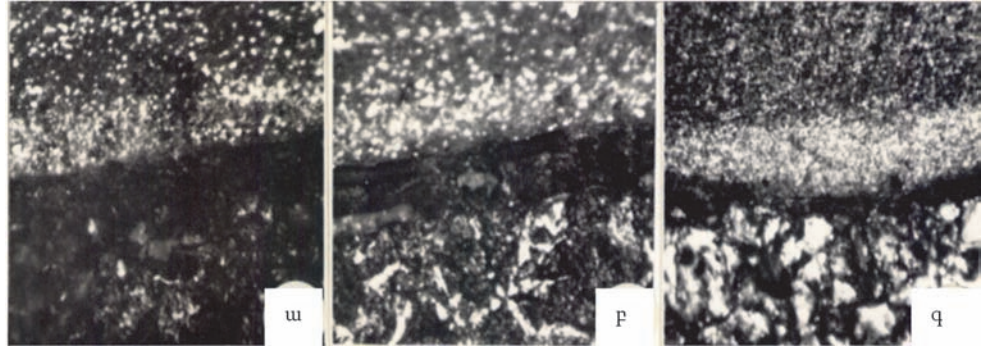
Տաք արտամղված երկմետաղական նյութերի անցումային շերտն ունի բարձր կցման ամրություն (աղ. 2): Ինչպես և սպասվում էր, կցման ամրությունը մեծանում է արտամղման գործակցի (λ) մեծացումով, որն իր առավելագույն արժեքին է հասնում $\lambda=6$ դեպքում: Ջերմային մշակումը (միտում հետագա եռակի արձակումով) գործնականում չի ազդում կցման ամրության վրա:

Տաք արտանդամաբ ($T_w=1050...1100^\circ\text{C}$) ստացված «P6M5 - 40XՓ-ՈՒ» մակնիշի երկմետաղական նյութերի անցումային շերտի կցման ամրությունը լավարկված ռեժիմներով ջերմամշակումից հետո

Ելանյութերը	Տաքացման տևողությունը, ժամ	Արտամղման գործակիցը, λ	Ծակոտկենությունը, %	Կցման ամրությունը՝ $\sigma_{կց}$, $\text{ՄՆ}/\text{մ}^2$	
				թրծված	ջերմամշակված
P6M5-C և 40XՓ-ՈՒ մակնիշների փոշեպողպատներ	0,75...1,0	2	1,5...1,8	240...260	240...260
		4	0,5...0,8	330...350	320...330
		5	չի հայտ.	350...370	340...370
		6	–“–	380...400	370...400
		7	–“–	350...380	350...380
		8	–“–	340...350	320...340
P6M5-ՈՒ և 40XՓ-ՈՒ մակնիշների փոշեպողպատներ	1,2...2,0	2	1,0...1,3	190...220	190...210
		4	0,3...0,6	300...310	290...300
		5	չի հայտ.	340...360	330...350
		6	–“–	350...360	330...350
		7	–“–	340...350	330...350
		8	–“–	320...340	320...330
P6M5-ՈՒ և 40XՓ-ՈՒ մակնիշների փոշեպողպատներ	0,5...0,75	2	1,1...1,5	200...220	200...210
		4	0,3...0,6	290...310	280...300
		5	չի հայտ.	330...350	320...350
		6	–“–	340...370	340...360
		7	–“–	340...350	330...350
		8	–“–	330...340	320...340

Ծանոթություն՝ փոշեպողպատները ստացվել են. P6M5-C-ն՝ P6M5 պողպատի տաշեղներից, P6M5-ՈՒ-ն՝ P6M5 պողպատի մանրացված տաշեղների փոշուց, P6M5-ՈՒ-ն՝ P6M5 պողպատի հալութափչված փոշուց

«Արագահատ պողպատ - կոնստրուկցիոն պողպատ» փոշեկոմպոզիտային նյութի անցումային շերտի միկրոկառուցվածքում հստակ երևում է 40XՓ-ՈՒ փոշեպողպատի կողմում ձևավորված ֆերիտային շերտը (նկ. 3), որն արդյունք է 40XՓ-ՈՒ կոնստրուկցիոն պողպատից ածխածնի ակտիվ դիֆուզիայով դեպի P6M5 մակնիշի արագահատ փոշեպողպատը: Այս շերտում պլաստիկությունը բավականաչափ բարձր է, որը նպաստում է պլաստիկ դեֆորմացիաների գործընթացին՝ առանց ճաքերի առաջացման, ինչպես ջերմամշակման, այնպես էլ գործիքի շահագործման ընթացքում:

Նկ. 3. Տաք արտամղմամբ ստացված երկմետաղական փոշեպողպատների անցումային շերտի միկրոկառուցվածքը P6M5 արագահատ պողպատի ռեժիմներով ջերմամշակումից հետո՝ ա- P6M5-C - 40XՓ-ՈՒ, բ- P6M5-ՈՒՄ - 40XՓ-ՈՒ, գ- P6M5-ՈՒՄ - 40XՓ-ՈՒ (x500)

Ջերմաֆիզիկական (աղ. 1) և մեխանիկական (աղ. 2 և 3) հատկությունների վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս ընտրել ներքոհիշյալ կոնստրուկցիոն պողպատները երկմետաղական գործիքների համար.

- տաք արտամղմամբ ստացված ձգիչ գործիքների միջուկի համար՝ 40XՓ-ՈՒ մակնիշի կոնստրուկցիոն փոշեպողպատը,

- գոդման և հետագա ջերմամշակմամբ ստացվող երկմետաղական գործիքների իրանների համար՝ 35XՄԿԱ մակնիշի կոնստրուկցիոն փոշեպողպատը,

- գոդման գործընթացը միսման հետ զուգակցված երկմետաղական գործիքների իրանների համար՝ 40XՓԱ մակնիշի կոնստրուկցիոն փոշեպողպատը:

Ընտրված կոնստրուկցիոն փոշեպողպատներում, P6M5 արագահատ փոշեպողպատի ռեժիմներով ջերմամշակումից հետո, տեղի է ունենում ամրային հատկությունների փոքրացում, սակայն դրանք մնում են բավականին բարձր, օրինակ, 40XՓ-ՈՒ համար $\sigma_d=750 \text{ ՄՆ/մ}^2$, $\delta=8\%$, և ամբողջությամբ բավարարում են գործիքին ներկայացվող պահանջները: 40XՓ-ՈՒ մակնիշի կոնստրուկցիոն փոշեպողպատի միկրոկառուցվածքը, P6M5 արագահատ փոշեպողպատի ռեժիմներով ջերմամշակումից հետո, ներկայացնում է սորբիտանման և մանր թերթավոր պեղիտ:

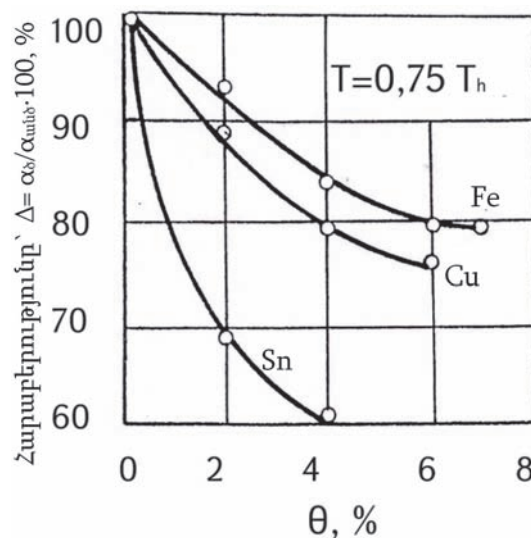
Р6М5 մակնիշի արագահատ պողպատի ռեժիմներով նորմալացված և ջերմամշակված կոնստրուկցիոն պողպատների մեխանիկական բնութագրերը

Պողպատի մակնիշը	Հոսունության սահմանը՝ σ_b , ՄՆ/մ ²	Ամրության սահմանը՝ σ_s , ՄՆ/մ ²	Հարաբերական երկարացումը՝ %	Հարաբերական նեղացումը՝ ψ , %	Հարկաճային մածուցիկությունը՝ KCU, Ջ/մ ²	Նախապատրաստվածքի կարծրությունը՝ HB, ՄՊա	Կարծրությունը՝ թունր թրծված վիճակում՝ HB, ՄՊա	Կարծրությունը 1200°C միտումից և 560°C 1 ժամ պահումից եռակի արձակումից հետո՝ HRC
45	360	610	16	40	50,0	1900...1930	1780...1800	19,0...20,0
40X	350	670	14	35	35,0	2160...2180	1960...1980	28,0...29,0
40XΦA	500	750	12	40	40,0	2410...2420	2280...2300	40,0...41,0
35XTC A	130*	165*	9*	40*	4,0*	2340...2360	2280...2300	34,0...35,5
18XIT	430	700	18	55	100,	2160...2180	2060...2090	21,0...22,5
38XMI O A	300	700	25	50	120,0	2280...2300	1960...1980	34,0...35,0
XBΓ	-	-	-	-	-	2280...2300	2000...2020	40,0...41,0
9XC	-	-	-	-	-	2290...2300	1880...1900	40,0...41,5
III X15	-	-	-	-	-	2410...2420	2060...2080	36,0...37,0
40XΦ-ΠC	-	-	-	-	-	2410...2430	2290...2320	40,0...42,0
P6M5	-	-	-	-	-	2400...2420	2290...2310	63,0...64,5

*) Տվյալները վերաբերում են տվյալ պողպատի միսկած և արձակված վիճակին, HRC 40...50:

Ինչպես երևում է աղյուսակից, շերտավոր կոմպոզիտային նյութերի համակարգի սինթեզն անմիջականորեն կախված է շերտերի նյութերի ջերմային ընդարձակման գործակիցների (ՋԸԳ) արժեքների մոտավոր հավասարությունից, որոնց կարգավորման եղանակներից մեկը լեգիրող տարրերով շերտերի նյութերի լեգիրումն է: Սակայն այս մեթոդը քիչ արդյունավետ է, և ՋԸԳ-ի փոփոխությունը տատանվում է 6...8%-ի սահմաններում [8]: Այս կապակցությամբ մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում ՋԸԳ-ի վրա փոշեկոմպոզիտային նյութերի ծակոտկենության հետազոտումը:

Փորձանմուշները պատրաստվել են երկաթի (ПЖ4М1), պղնձի (ПМС-1) և անագի (ПГО-1) փոշիներից, որոնք ունեն իրարից խիստ տարբեր ջերմային ընդարձակման գործակիցներ: Եռակալումը կատարվել է համապատասխանաբար 1150°C, 950°C և 165°C ջերմաստիճաններում 2,0 ժամ տևողությամբ: Փորձի արդյունքները ներկայացված են նկ. 4-ում:

Նկ. 4. ՋԸԳ-ի վրա ծակոտկենության ազդեցությունը. $\alpha\delta$ -ը ծակոտկեն մետաղի ՋԸԳ-ն է, իսկ $\alpha_{անծ}$ -ը՝ անծակոտկեն մետաղինը

Ինչպես տեսնում ենք, ծակոտկենության մեծացմանը զուգընթաց ՋԸԳ-ն փոքրանում է և այնքան արագ, որքան պլաստիկ է մետաղը: Օրինակ, $\theta=4\%$ դեպքում Sn-ի ՋԸԳ-ն իջնում է ~40%-ով, Cu-ը՝ ~20%-ով, իսկ Fe-ը՝ ~15%-ով: Դա կարելի է բացատրել մետաղների հոսունությամբ [9].

$$\varepsilon = \varepsilon_e + \varepsilon_p + \beta t^n + kt,$$

որի մեծությունը, ըստ Լապլասի հավասարման, պայմանավորված է լարումով [10].

$$\sigma = \gamma \left(\frac{1}{r_1} + \frac{1}{r_2} \right),$$

որտեղ γ -ն մակերևութային էներգիան է, r_1 , r_2 –ը՝ կորության շառավիղները:

Երբ լարումը գերազանցում է հոսունության սահմանը ($\sigma_{0,2}$), դեֆորմացիան ընթանում է փոքրագույն դիմադրության ուղղությամբ, այսինքն՝ ծակոտիների կողմը, որը հաստատվում է փորձնական տվյալներով: Այսպես, օրինակ, γ -ի հարաբերակցությունը կազմվում է 1,0:1,5:2,0 ($\gamma_{Sn} = 730$, $\gamma_{Cu} = 1000$ և $\gamma_{Fe} = 1500$ $U\mathcal{A}/u^2$), իսկ $\sigma_{0,2}$ -ի հարաբերակցությունը՝ 1:2:10 ($\sigma_{0,2Sn} = 11,8$, $\sigma_{0,2Cu} = 59$ և $\sigma_{0,2Fe} = 11,2$ $U\mathcal{M}\mathcal{a}$): Այդ պատճառով պլաստիկ մետաղների (Sn) ՋԸԳ-ի նվազումը ավելի ցայտուն է:

Փոշեկոմպոզիտային նյութերի ՋԸԳ-ի (α), ծակոտկենության (θ), ջերմաստիճանի (T) և պլաստիկության միջև փոխադարձ կապը կարելի է ներկայացնել հետևյալ տեսքով.

$$\alpha = (\alpha_0 - a\theta) f(T^m / \sigma_{0,2}^n),$$

որտեղ α_0 -ն անծակոտկեն նյութի ՋԸԳ-ն է տվյալ ջերմաստիճանում, a -ն, m -ը և n -ը՝ նյութի պլաստիկության գործակիցները, որոնք որոշվում են փորձնականորեն:

Հետազոտության արդյունքները ցույց են տվել, որ ծակոտկենության հաշվին կարելի է կարգավորել տարբեր պլաստիկություն ունեցող նյութերի ՋԸԳ-ն 30...40%-ի սահմաններում:

Եզրակացություն. Բացահայտվել են երկմետաղական կառուցվածքով արտադրատեսակների, այդ թվում՝ նաև կտրող գործիքների ստացման առանձնահատկությունները, համաձայն որի երկմետաղական կոմպոզիտային նյութերի ձևավորման ընթացքում կարևոր նշանակություն ունեն անցումային շերտի առաջացումը և շերտերի նյութերի ջերմային ընդարձակման գործակիցների համարժեքությունը, ընդ որում, համարժեքությունը պետք է պահպանվի ոչ միայն աշխատանքային պայմաններում, այլ նաև ջերմային մշակման ժամանակ՝ ամբողջ ջերմաստիճանային միջակայքում:

Փորձագիտական հետազոտությունների արդյունքում կապ է ստեղծվել մետաղական փոշենյութերի ջերմային ընդարձակման գործակցի (α), ծակոտկենության (θ), ջերմաստիճանի (T) և պլաստիկության միջև: Ցույց է տրված, որ ծակոտկենության հաշվին կարելի է կարգավորել տարբեր պլաստիկություն ունեցող նյութերի ջերմային ընդարձակման գործակիցը 30...40%-ի սահմաններում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. **Աղբալյան Ս.Գ., Սարգսյան Ա.Ռ.** Բարձր էլեկտրահաղորդականությամբ և ջերմակայունությամբ պղնձի հիմքով փոշեկոմպոզիտային նյութերի ստացման տեխնոլոգիայի մշակումը // ՀՀ ԳԱԱ և ՀԱՊՀ Տեղեկագիր. ՏԳ սերիա. - 2017. - Հատ. LXX, №4. - էջ 411-419:

2. **Աղբալյան Ս.Գ., Սարգսյան Ա.Ռ.** Պղնձի հիմքով շերտավոր փոշեկոմպոզիտային նյութերի տաք արտադրման գործընթացի հետազոտումը // Հայաստանի ճարտարագիտական ակադեմիայի Լրաբեր.- 2017.- Հատ. 14, №4.- էջ 586-592:
3. **Манукян Н.В., Петросян Г.Л., Петросян Х.Л., Агбалян С.Г.** Исследование процессов получения протяжного инструмента составной конструкции // VII Международное совещание по порошковой металлургии в ГДР.- Дрезден, 1981.- С. 71-81.
4. **Агбалян С.Г.** Разработка и исследование технологии изготовления протяжного инструмента из порошков быстрорежущих сталей: Автореф. дис. ... канд. техн. наук.- Киев, 1984.- 24 с.
5. **Ключко Н.А.** Основы технологии пайки и термообработки твердосплавного инструмента.- М.: Металлургия, 1981.- 200 с.
6. **Геллер Ю.А.** Инструментальные стали.- М.: Металлургия, 1975.- 584 с.
7. **Черепин В.Т.** Экспериментальная техника в физическом металловедении.- Киев: Техника, 1968.- 280 с.
8. **Геллер Ю.А., Рахштадт А.Г.** Материаловедение.- М.: Металлургия, 1984.- 384с.
9. **Салтыков С.А.** Стереометрическая металлография.- М.: Металлургия, 1970.- 3-е изд.- 376с.
10. **Микрюков В.Е.** Теплопроводность и электропроводность металлов и сплавов.- М.: Металлургиздат, 1959.-260с.

Հայաստանի ազգային պոլիտեխնիկական համալսարան: Նյութը ներկայացվել է խմբագրություն 12.12.2018:

С.Г. АГБАЛЯН, А.А. ПЕТРОСЯН, Е.С. ШУХЯН

ВЛИЯНИЕ КОЭФФИЦИЕНТА ТЕПЛООВОГО РАСШИРЕНИЯ НА СВОЙСТВА БИМЕТАЛЛИЧЕСКИХ ПОРОШКОВЫХ КОМПОЗИЦИОННЫХ МАТЕРИАЛОВ

Исследованы коэффициенты теплового расширения разных материалов в зависимости от температуры, в результате чего обнаружены особенности получения детали с биметаллическими структурами, в том числе режущих инструментов. В результате экспериментальных исследований установлена связь между коэффициентом теплового расширения (α), пористостью (θ), температурой (T) и пластичностью металлпорошковых материалов, согласно которой коэффициент теплового расширения уменьшается в случае повышения остаточной пористости (до 10%), что объясняется пластической деформацией в процессе нагрева. Показано, что за счет пористости можно управлять коэффициентом теплового расширения материалов разной пластичности в пределах 30...40%.

Ключевые слова: коэффициент теплового расширения, порошковый композиционный материал, биметаллическая структура, режущий инструмент, пористость, пластическая деформация, микроструктура.

S.G. AGHBALYAN, A.A. PETROSYAN, E.S. SHUKHYAN

**THE INFLUENCE OF THE FACTOR OF THERMAL EXPANSION ON THE
PROPERTIES OF BIMETALLIC POWDER COMPOSITE MATERIALS**

Coefficients of thermal expansion of various materials are investigated, depending on temperature as a result of which the peculiarities of obtaining parts with bimetallic structures, including the cutting tools have been found. As a result of pilot studies, the relation between the coefficient of thermal expansion (α), porosity (θ), temperature (T) and plasticity of metal powder is established, according to which the coefficient of thermal expansion decreases in case of an increase in the residual porosity (up to 10%) explained by plastic deformation in the heating process. It is shown that due to porosity, it is possible to regulate the coefficient of thermal expansion of materials within 30...40%.

Keywords: coefficient of thermal expansion, powder composite material, bimetallic structure cutting the tool, porosity, plastic deformation, microstructure.